

نقد کتاب شرح مشکلات القانون

سخنرانی در نشست سرای اهل قلم، برای نقد شرح مشکلات القانون، امام فخر رازی (۵۴۵ - ۶۰۶ ق)

محمد ابراهیم ذاکر

دندان پزشکی و پژوهشگر تاریخ پزشکی

۱	نقد کتاب شرح مشکلات القانون.....
۱	کتاب از منظر کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی
۱	آشنایی با نجف‌قلی حبیبی
۲	برخی از کارهای فرهنگی، نگارندگی و نوشتاری حبیبی
۳	نخستین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون
۳	بررسی کتاب از منظر تاریخ علم
۳	کتاب از منظر موضوعی تاریخ علم، ادبیات، کلام و پزشکی
۳	دومین فاکتور گران‌سنگی کتاب شرح مشکلات قانون
۵	نگاشته‌های فخر رازی
۵	پزشکی (۸)
۶	تفسیر (۷)
۷	فقه و اصول (۱۹)
۸	(۸ تا) حکمت، فلسفه و منطق
۸	الهیات (۲۴)
۱۰	مناقب و فرق (۳)
۱۰	کلام (۱۲، جدل و خلاف)
۱۱	(۵ تا) اخترشناسی، اختربینی، ریاضیات و هندسه
۱۱	(۶ تا) ادبیات و دانش‌نامه
۱۲	سومین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون
۱۲	چشم‌انداز کاربردی، کلینیکالی، درمانی کتاب مشکلات القانون
۱۲	فلسفه در پزشکی

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

۱۴	شارحان کتاب قانون
۲۲	کوتاه شده های کتاب قانون
۲۲	قانون ابن سینا، شارحان و مترجمان آن
۲۳	کتاب نامه
۲۳	نمایه کتاب و مقاله

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

نقد کتاب شرح مشکلات القانون

سخنرانی در نشست سرای اهل قلم، برای نقد شرح مشکلات القانون، امام فخر رازی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)،
۱۲ اسفندماه ۱۳۹۷

گفتگو دربارهٔ ارزشمندی، کاربردی بودن و کارآمدی کتاب شرح مشکلات قانون امام فخر رازی (د: ۶۰۶ ق) در دانش پزشکی کهن و پزشکی بالینی سنتی در سدهٔ ۲۱م و در این نشست با شکوه و در برابر بزرگان فلسفه و ادبیات، آن هم توسط دندان‌پزشکی که گوشه‌چشمی به تاریخ پزشکی دندان‌پزشکی دارد، کاری بسیار دشوار و سخت است، چون نیازمند واکاوی نازک‌بینانه و کنکاش ریزبینانه‌ای است.

کتاب از منظر کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی

آشنایی با نجف‌قلی حبیبی

کتابی ارزشمند با موضوعی مقدس و والا و دیرینگی هزارساله از نویسنده‌ای بزرگ، فیلسوف، متکلم، مفسر و آگاه به دانش پزشکی و بسیاری از علوم عقلی و نقلی است که افزون بر آن اندیشمندی به نام امام فخر رازی می‌باشد. ویراستار کتاب‌های خطی، پیرایش‌گری اندیشمند و فرزانه‌ای گران‌سنگ دکتر حبیبی، نجف‌قلی خوانسارزادگانی (زاده: ۱۳۲۰ خ) پژوهشگر فلسفه اسلامی، اندیشمند، فیلسوف، عارف، ادیب و فرهنگ‌وری است که از یک سو بیش از چهل سال عهده‌دار مناصب سیاسی فرهنگی، همانند:

- نمایندهٔ وزارت فرهنگ و آموزش عالی در بخش علوم انسانی واحد تحقیقات و خدمات تخصصی ستاد پشتیبانی جنگ دانشگاه‌ها؛
- مسؤول بخش علوم انسانی واحد تحقیقات و خدمات تخصصی ستاد پشتیبانی جنگ دانشگاه‌ها؛
- عضویت در شورای بازنگری قانون اساسی ۱۳۶۸ خ؛
- نمایندگی مجلس در دورهٔ سوم؛

- عضویت در هیأت امنای سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
- عضویت در کمیته برنامه‌ریزی هیات شورای عالی برنامه‌ریزی؛
- عضویت در شورای گسترش آموزش عالی؛
- مدیریت گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران؛
- ریاست پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی؛ دانشگاه الزهراء؛ تربیت مدرس؛ علامه طباطبایی (۱۳۷۶ - ۱۳۸۴ خ)؛ دانشکده علوم قضایی (۱۳۶۲ خ)
- برنده جایزه سال دوره ۲۲ برای ویرایش و پیرایش کتاب شرح و تعلیقه صدرالمتألهین بر الهیات شفا، محمد فرزند ابراهیم صدرالدین شیرازی؛
- برنده جایزه سال در دوره ۲۵ برای ویرایش و پیرایش کتاب رسائل الشجرة الالهية في علوم الحقائق الربانية في العلوم الالهية و الأسرار الربانية، شمس‌الدین محمد فرزند محمود شهرزوری؛
- برخی از کارهای فرهنگی، نگارندگی و نوشتاری حبیبی
- کتاب‌های مفاتیح الغیب محمد فرزند ابراهیم صدرالدین شیرازی؛
- شرح توحید الصدوق و الأربعین لکشف أنوار القدسیات، قاضی سعید قمی؛
- شرح التلویحات اللوحیة و العرشیة، ابن کمونه، سعد فرزند منصور که التلویحات اللوحیة و العرشیة نوشته شیخ اشراق است؛
- الالواح العمادیة، کلمة التصوف، اللمحات، سه رساله از شیخ اشراق؛
- شرح حکمة الاشراق منطق، شهاب‌الدین یحیی فرزند حبش سهروردی، نوشته قطب‌الدین محمود فرزند مسعود شیرازی؛
- ایضاح المقاصد في حلّ معضلات کتاب الشواهد، جواد مصلح.
- الهدایة، اثیرالدین ابهری؛
- چند ده پایان‌نامه دکتری و کارشناسی ارشد و ده‌ها مقاله و سخنرانی
- تصحیح و برگردان قانون في الطب ابن سینا و شرح مشکلات کتاب القانون جزآن.

نخستین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون

نخستین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون اقدام به جای این فیلسوف بزرگ و آرایش و پیرایش گر متون خطی فلسفی، حبیبی گرانمایه به ویرایش‌گری این کتاب است.

بررسی کتاب از منظر تاریخ علم**کتاب از منظر موضوعی تاریخ علم، ادبیات، کلام و پزشکی**

کتابی بسیار ادیبانه با دلایل و براهین کلامی و شرحی فیلسوفانه که به گونه‌ای بازگوگر تاریخ علم در زمینه دانش کلام، فلسفه، منطق و نیم‌نگاهی پزشکی است که ارزش افزوده دیگری بر آن به شمار می‌آید، چون از یک سو نویسنده کتاب گزاره شده (مشروح)، شیخ‌رییس ابوعلی حسین فرزند عبدالله ... فرزند سینا، (۳۷۰ - ۴۲۸ ق / ۹۸۰ - ۱۰۳۷ م) بی‌نیاز از هرگونه شناسایی آگاهی و توانمندی او در زمینه‌های گوناگون علمی است.

دومین فاکتور گران‌سنگی کتاب شرح مشکلات قانون

دومین فاکتور گران‌سنگی کتاب شرح مشکلات قانون، نگارندگی بزرگ‌مرد ایران‌زمین، فخر رازی است.

گزاره گر کتاب قانون: ابو عبدالله؛ یا ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹) با آوازه ابن خطیب، فخر رازی، امام المشککین، امام متکلمین، شیخ‌الاسلام، خطیب، محدث، فیلسوف، متکلم، راوی، بسیار آگاه به ادبیات عرب و پارسی، فقیهی کارآمد و توانا، فرزانه‌ای گران‌سنگ در دانش فلسفه، کلام، اصول، تفسیر قرآن، ریاضیات، اخترشناسی و اختربینی بود. آموزگاری بی‌همتا، سخن‌وری یگانه، خردورزی بزرگ و ادیبی توانا در ایران‌زمین بود که آگاهی بسنده‌ای از دانش پزشکی نیز داشت.

او در ری زاده شد و بالید. دلبسته گردشگری و دیدار با فرمانروایان و شاهان بود. گذار او را به مراغه، مرند، خراسان تا فرارودان رسید و در آن جا گفتگوهای با معتزلیان خوارزم داشت، راهی بخارا، هرات، سمرقند و هند شد، در بازگشت، هرات را برای زندگی برگزید و در آن ماندگار شد.

رازی شخصیتی مبهم و پیچیده داشت، همواره فکر ستیزه‌جو داشت و در اندیشه‌چیرگی بر دیدگاه‌های فرقه‌های گوناگون اسلامی بود تا بتواند همه را با یکدیگر همراه و همسان سازد. فخر رازی با توجه به شافعی‌نگری، اشعری‌کلامی و مخالفت با دیدگاه جزء لایتجزا، شناخت ژرفی از دیدگاه‌های فیلسوفان یونانی‌مشایی نگر داشت و از روش قیاسی و برهانی و برخی آرای فلسفی برای تثبیت پایه‌های علم کلام بهره برد و بدین‌گونه دانش کلام را از موضع تدافعی و جدلی بیرون آورد و از آن یک دانش جداگانه و سترگ پدید آورد. از این‌رو، می‌توان او را یکی از پایه‌گذاران بسیار تأثیرگذار پیدایش کلام فلسفی به‌شمار آورد. گروهی او را بیشتر یک منتقد فلسفه می‌دانند تا یک فیلسوف، به‌گونه‌ای که با بسیاری از دیدگاه‌های فلسفی یونان مخالفت ورزید و پاره‌ای از آن‌ها را پذیرفت و شگفتی‌ساز روزگارش شد، در حالی که متکلمان پیش از او به رد فلسفه‌مشایی می‌پرداختند. او در شکل‌گیری و پایه‌ریزی ساختار بنیان اندیشه‌های اشعری و سامان‌دهی آن‌ها نقشی ارزشمند و به‌سزا، از خود به‌جا گذاشت.

مفسری بهره‌بردار از اندیشه‌های باقلانی، غزالی، قاضی عبدالجبار همدانی و زمخشری بود و تفسیر خود را برپایه کلامی استوار کرد.

ابن خلدون او را فیلسوف و متکلم به‌شمار آورده و گوید: بایسته است ردکنندگان فیلسوفان و مخالفان اسلام، نگاهی به کتاب‌های غزالی و فخر رازی داشته و در آن‌ها ژرف‌اندیشی کنند. قاعده الواحد لایصدر عنه الا واحد^۱ و مسأله حسن و قبح [ذاتی یا خردی] از مسائلی است که بازنگری ویژه‌ای بر آن‌ها داشته است.

ذهن تیز، کنکاش‌گر و بیدار، اندیشه‌نقدگرانه و پرسش‌گرانه، طبع تشکیک‌کننده از یک سو، زندگی ناآرام و پرجنب و جوش و با فراز و فرود بسیار از سوی دیگر، انگیزه پیدایش گوناگونی فضاهای اندیشه‌ای در نگاشته‌های اوست.

^۱ نک: مقاله دکتر علی‌نقی منزوی: الف) برخی از مسائل مورد بحث مشترک در ایران پیش و پس از اسلام، قاعده لطف و قانون صدور، هفتمین کنگره تحقیقات ایرانی، دانشگاه ملی، ۲۵۳۵، جلد سوم مجموعه سخنرانی‌های کنگره تحقیقات ایرانی، تهران، ۳۰ مرداد - ۵ شهریور ۲۵۳۵، جلد سوم، به کوشش محمدرسلول دریاگشت، انتشارات دانشگاه ملی ایران، شماره ۱۲۷، برگه ۳۶۵ - ۳۷۵. سایت منزوی [www. Monzavi.ir](http://www.Monzavi.ir).

ب) ایران دوستی در سده‌های سوم و چهارم هجری، دکتر علی‌نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹خ)، هفتاد مقاله ارمغان فرهنگی به دکتر غلام‌حسین صدیقی، گردآوری یحیی مهدوی و استاد ایرج افشار، ج ۲، تهران، اساطیر، ۱۳۷۱، برگه ۷۲۹ - ۷۶۰.

زیبا و آسان نویسی، روشن‌گری کلامی، پیرایش و گزاره‌گری کتاب‌های دشوار و پیچیده پیشینیان، بسیار کارآزموده و توأمند بود. تاریخ‌نگاران او را پیوسته نیایش‌گر یزدان و هم‌اره نکوهش‌گر نفس و روان دانسته‌اند.

نگاشته‌های فخر رازی

فخر رازی از اندیشمندان پُرکار در نوشتن بود و به جهت گستردگی دامنهٔ اندیشه‌هایش و آگاهی بالای او در زمینهٔ همهٔ دانش‌ها، کتاب و رساله نوشت.

قفطی ۵۲ و ابن‌ابی‌اصیبه هفتاد و شش کتاب و مقاله بدو نسبت می‌دهند که ۸ پزشکی؛ ۷ تفسیر؛ ۱۹ فقه و اصول؛ ۸ حکمت و فلسفه؛ ۲۴ الهیات؛ ۳ فرق؛ ۱۲ کلام؛ ۵ اخترشناسی؛ ۶ ادبیات. هم‌چنین در دو دایره‌المعارف اَنموذج العلوم و جامع العلوم؛ یا الستینی؛ یا حدائق الأنوار في حقائق الأسرار توانایی و آگاهی خود را از دانش کیمیا و کیمیاگری، کانی‌شناسی و گیاه‌شناسی به نمایش می‌گذارد. برخی آثار وی را افزون بر دویست عنوان شمارش کرده‌اند که بیشتر نوشته‌های وی به زبان عربی است. وی اندک نگاشته‌هایی به زبان پارسی نیز دارد.

پزشکی (۸)

- ۱- کتاب في النبض، یک جلد.
- ۲- الجامع الكبير في الطب؛ طب الكبير؛ جامع الكبير الملكي، به پایان نرسید.
- ۳- شرح کلیات القانون؛ یا شرح مشکلات کتاب القانون ابن‌سینا، یک جلد، به پایان نرسید. او آن را برای شاگرد فرزانه‌اش ثقة‌الدین عبدالرحمان فرزند عبدالکریم سرخی نگاشت.
- ۴- کتاب الأثرية؛
- ۵- کتاب في مسائل الطب.

۶- حفظ البدن؛ حفظ الصحة^۱.

۷- تشریح من الرأس إلى الحلق به پایان نرسید.

۸- مسائل في الطب.

۹- فراسة، دانش قیافه‌شناسی. او بخش‌هایی ارزشمند بر کوتاه‌نویسی کرده کتاب فراسط بقراط افزود و کتابی با همین نام گردآورد.

تفسیر (۷)

۱. کتاب تیسیر (تفسیر) الکبیر؛ یا مفتاح الغیب. دوازده جلد است که با خامه زیبای خودش آن را نوشت. آن دربرگیرنده تفسیر همه قرآن، به جز سوره فاتحه؛ یا حمد است، چون کتابی جداگانه برای تفسیر سوره فاتحه نگاشت. آغاز آن: الحمد لله الذي وفقنا ...

ابن خلکان گوید: او چیزهای بسیار شگفت‌انگیز و ناباورانه در آن گردآورد، ولی نتوانست به پایان ببرد.

نجم‌الدین احمد فرزند محمد قمولی (د: ۶۲۷ق) بخش‌هایی را برآن افزود.

قاضی قضاة شهاب‌الدین فرزند خلیل خوبی دمشقی (د: ۶۳۹ق) آن را کامل‌تر کرد.

محمد فرزند محمد نسفی (د: ۶۸۷ق) کوتاه کرده آن را واضح نام نهاد که ده جلد است و چاپ شده است.

۲. أسرار التنزیل و أنوار التأویل؛ یا تفسیر القرآن الصغیر.

۳. تفسیر أسماء الحسنی.

۴. کتاب تفسیر الفاتحة؛ یا تفسیر فاتحة الكتاب، یک جلد.

۵. کتاب تفسیر سورة البقرة، تفسیری بر وجه عقلی و نه نقلی آن، یک جلد.

۶- آیات البينات.

^۱ حفظ الصحة یا حفظ البدن، پاییدن تندرستی، امام فخر رازی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق)، پژوهش و مقدمه‌نویسی، ناشر مرکز پژوهشی میراث مکتوب، وزارت ارشاد، ۱۳۹۰ در شصت و چهار برگه مقدمه + ۲۵۶ برگه متن، قطع وزیری، برنده جایزه از سازمان حامیان نسخ خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.

۷- رساله في تنبيه على بعض الأسرار المودعة في بعض سور القرآن العظيم.

فقه و اصول (۱۹)

۱. نهاية العقول في دراية الأصول؛ نهاية العقول في الكلام و في دراية الأصول، دو جلد است. موضوع آن اصول دین است و بیست اصل دارد.

آغاز کتاب: اما بعد حمد الله على تسابق آلائه و تلاحق نعمائه ...

۲. المحصول في علم الأصول اصول الفقه، یک جلد.

۳. الأربعين في أصول الدين، چهل مسأله از مسائل کلامی در اصول دین که برای پرسش محمد نگاشت، سپس قاضی سراج‌الدین ابوالثناء محمود فرزند ابوبکر ارموی (د: ۶۸۲ق) به کوته‌نگاری آن به نام لباب پرداخت.

۴. کتاب تنبيه الاشارة في الأصول.

۵. کتاب المعالم في الأصلين.

۶. شرح الوجيز للغزالي، بخش عبادات و نکاح آن به پایان نرسید و در سه جلد.

۷- کتاب المحصل، یک جلد.

۸- کتاب المطالب العالية، سه جلد، به پایان نرسید. گویا آخرین کار نوشتاری او بوده است.

جلی‌زاده، عبدالرحمان آن را گزاره کرده است.

۹- کتاب المعالم، گویا یکی دیگر از کوچک‌نگاشته‌های آخرین او است.

۱۰- خمسين في أصول الدين؛ یا مسائل الخمسون في أصول الكلام، پارسی‌نگاشته، دربرگیرنده پنجاه مسأله، آغاز آن: الحمد لله الذي تحير العقول ...].

۱۱- أجوبة المسائل البخاري؛

۱۲- سراج القلوب؛

۱۳- زبدة الأفكار و عمدة النظار؛

۱۴- إرشاد النظار إلى لطائف الأسرار؛

۱۵- رسالة في السؤال؛

۱۶- كتاب جواب الغيلاني؛

۱۷- الرعاية؛

۱۸- الرسالة الصحابية؛

۱۹- الرسالة المجيدية؛ المحمدية؛

(۸ تا) حکمت، فلسفه و منطق

۱- المحصل أفكار المتقدمين و المتأخرين من الحكماء و المتكلمين.

۲- الملخص في الحكمة.

۳- شرح كتاب عيون الحكمة از نگاشته‌ها ابن سینا.

۵- المطالب العالية في الحكمة.

۶- رسالة الجوهر الفرد؛

۷- تعجيز الفلاسفة، کتابچه‌ای پارسی‌نویسی از او است.

۸- الرسالة الكمالية، او این کتاب را به زبان پارسی و در دانش منطق و نجوم نگاشت و پیشکش کمال‌الدین محمد فرزند

میکاییل کرد. آموزگار دانشمند بزرگ امام تاج‌الدین محمد ارموی آن را در سال ۶۲۵ق در دمشق از زبان پارسی به تازی

برگرداند. محمدباقر سبزواری آن را تصحیح و چاپ کرد.

الهیات (۲۴)

۱- مباحث الوجود و العدم.

۲- مباحث المشرقية کتابی در علم الهی، خدا و طبیعت‌شناسی است. هم‌اندازه شرح المقاصد است. دارای سه کتاب، یک

خاتمه و یک انجامه است.

کتاب نخست درباره مسائل و امور همگانی و عام، گونه‌های جان‌داران؛

کتاب دوم شناخت احکام و اقسام هرآنچه امکان وجود دارد که یک دیباچه و دو گفتار است؛

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

کتاب سوم دربارهٔ واجدالوجود، خدا، صفات پیامبران، خرده‌های ده‌گانه و مردم است که در آن انتقاد های سختی به آراء حکما وارد نموده است.

آغاز آن: سبحان المنفرد بقيومية الهويّة و الوجود ...

۳- لوامع البينات في شرح أسماء الله و صفاته. در قاهره به چاپ رسيد.

۴- شرح نهج البلاغة، به پايان نرسيد.

۵- القضاء و القدر.

۶- رسالة الحدوث.

۷- رسالة نفثة المصدور.

۸- كتاب الخلق و البعث.

۹- الخمسين في أصول الدين به زبان فارسی

۱۰- عصمة الأنبياء، کتابچه‌ای در چند گفتار است.

آغاز آن: الحمد لله بجلال احديته عن مسارح الخواطر ...

۱۱- رسالة في ذم الدنيا.

۱۲- الأخلاق.

۱۳- تحصيل الحق.

۱۴- رسالة في النبوات.

۱۵- مباحث الحدود.

۱۷- إحكام الأحكام کتابچه‌ای در ده گفتار است.

خسروشاهی آن را کوتاه‌نویسی نمود.

۱۸- رسالة في النفس.

۱۹ - كتاب البراهين البهائية، او اين كتاب را نيز به زبان پارسی نگاشته است.

۲۰- اختیارات العلائیه فی إعلامات (فی التأثيرات) السماویة؛

۲۱- کتاب اللطائف الغیائیة. خلیفه چلبی آن را بی‌نام نویسنده در برگه ۱۵۵۳ آورده و گوید: چهار گفتار دارد: یکم درباره اصول دین؛ دوم فقه؛ سوم اخلاق؛ چهارم دعا.

۲۲- الإنارات فی شرح الإشارات، گزاره بخش الهیات اشارات شیخ که به شرح قسم الإلهیات من الإشارات ابن سینا شناخته می‌شود. او آن را به سبک قال ... أقول نگاشته است.

گزاره او انباشته از انتقادهای و ایرادهایی بر شیخ است.

۲۳- کتاب لباب الإشارات.

۲۴- المباحث العمادیة فی مطالب المعادیة؛

مناقب و فرق (۳)

۱- مناقب الامام الأعظم الشافعی. چهار گفتار دارد.

آغاز آن: الحمد لله الذي لا خالق للأشياء إلا هو ...

۲- فضائل الصحابة الراشدين.

۳- الرياض المونقة في الملل و النحل؛

کلام (۱۲، جدل و خلاف)

۱. الطريقة في الجدل.

۲. مباحث الجدل.

۳. الطريقة العلائیه فی الخلاف، چهار جلد.

۴. شفاء الغي من الخلاف؛ یا کتاب الشفاء الغي و الخلاف؛

۵. زبدة العلم في الكلام.

۶. رساله في السؤال

۷- البيان و البرهان في ردّ علی اهل الزيغ و الطغيان.

۸- طريقة العلائیه در دانش خلاف که چهار جلد است.

۹- تهذیب الدلائل و عیون المسائل.

۱۰- براهین النهائیه

۱۱- کتاب فی إبطال القیاس.

۱۲- کتاب تأسیس التقدیس، آن را در دانش کلام و در یک جلد فراهم آورد و پیشکش شاه دادگر سیف‌الدین ابوبکر فرزند ایوب نمود. شاه هزار دینار برایش فرستاد.

(۵ تا) اخترشناسی، اختربینی، ریاضیات و هندسه

۱- کتاب فی الرمل.

۲- شرح مصادرات اقلیدس.

۳- رساله فی الهندسة.

۴- السّرّ المكتوم فی مخاطبة الشمس و القمر و النجوم، گویا برخی آن را از آن ابوالحسن علی فرزند احمد مغربی حرالی [حوالی] می‌دانند.

ذهبی در میزان او را نویسنده کتاب أسرار النجوم می‌داند که بیشتر جادو و اختربینی است.

تاج در گوشه‌نویسی آن گوید: نام کتاب سّر المكتوم فی مخاطبة النجوم است و فخر رازی نیست و بدو نسبت داده‌اند.

شیخ زین‌الدین سریجا فرزند محمد ملطی (د: ۷۸۸ق) ردّیه‌ای بر آن به نام انقضاض البازی فی انقضاض الرازی دارد.

۵- منتخب تنکولشا.

(۶ تا) ادبیات و دانش‌نامه

۱- شرح کتاب المفصل للزمخشری، در دانش نحو است، آن را به پایان نرساند.

۲- شرح سقط الزند، گزاره دیوان سه هزار بیتی ابوالعلاء احمد فرزند عبدالله معرّی (۴۴۹ق / ۱۰۵۷م)، به پایان نرسید.

۳- أنموذج العلوم. دانش‌نامه طب‌بندی دانش‌ها.

۴- فِرَاسَة، دانش قیافه‌شناسی. او بخش‌هایی ارزشمند بر کتبه‌نویسی کرده کتاب الفِرَاسَة بقراط افزود و کتابی با همین نام گردآورد.

۵- نِهَایَة الایجاز فی درایة الاعجاز فی علم البیان. دربرگیرنده شگفتی‌های بلاغت است.

۶- جامع العلوم؛ یا الستینی؛ یا حدائق الأنوار فی حقائق الأسرار.

سومین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون

سومین فاکتور ارزشمندی کتاب شرح مشکلات قانون خود امام فخر رازی، نویسنده و گردآورنده آن است.

چشم‌انداز کاربردی، کلینیکالی، درمانی کتاب مشکلات القانون

خواجه نصیرالدین توسی در آغاز شرح تنبیهات و الإشارات ابن‌سینا گوید: کوشش فخر رازی در شرح کتاب‌ها به ویژه این کتاب، جرح است تا شرح و گزاره کردن آن.

قطب مصری: مسیحی و فخر رازی چه در دانش عملی و چه نظری برتر از ابن‌سینا می‌داند. تنها کار رازی را ناقص به شمار می‌آورد.

قطب‌الدین شیرازی: شرح امام علامه فخرالدین محمد فرزند عمر رازی تنها جرح بعض بود، نه شرح کل بود.

دیدگاه آملی در آغاز شرح خود: بسیاری از بزرگان علمی در زمان‌های گوناگون به شرح و روشن‌گری قانون پرداختند، مانند خونجی و ابن‌نفیس قرشی که برتر از فخر رازی بودند و شرح کلیات القانون، قطب‌الدین شیرازی از همه برتر و بهتر است و بسیاری از پیچیدگی‌های کتاب را که دیگران از گشایش آن‌ها ناتوان بودند، گره‌گشایی و روشن کرد و در این راه بسیار کوشید، ولی سخن را به درازا کشید و هر رطب و یابسی را گردآورد و راحل و فارس در کنارهم گذاشت و پروایی از دوباره‌گویی و بی‌اندازه نوشتن نداشت تا جایی که هدف گم شود و مطلوب از دست رفت و خواسته‌ها فراموش شدند.

فلسفه در پزشکی

فخر رازی فیلسوفی آگاه از دانش پزشکی بود. همه اندیشمندان در گذشته‌های دور براین باور بودند که هر پزشک باید آگاهی بسنده از دانش‌های فلسفه، ریاضیات، اخترشناسی و اختربینی داشته باشد. از این رو، کتاب‌های پزشکی پیشینیان

بی‌تأثیر از این چند دانش نبود و از سوی دیگر بسیاری از فیلسوفان بی‌آن که کار درمانی چشمگیری داشته باشند، اظهار نظرهایی می‌کردند و گاهی به نوشتن کتاب و رساله می‌پرداختند.

نمونه آن را رازی (د: ۳۱۳ق) یاد می‌کند که او نیز همانند دیگر همکارانش از تأثیرگذاری فلسفه در پزشکی رهایی نداشته است و ناچار در اندک نگاشته فلسفی پزشکی خود بدین گونه با ایشان هم‌نوا می‌شود.

او گوید: [... نخستین مسأله‌ای که در این بخش باید بررسی شود وضعیت تن هماهنگ (معتدل) در فصل‌های تابستان، و زمستان، بهار و پاییز است. هم‌چنین باید به واری تن معتدل در فصل‌هایی که از حالت اعتدال خارج شده‌اند و تن نامعتدل در فصل‌های معتدل پرداخته شود، سپس تن نامعتدل و ناهماهنگ در فصل‌هایی که ناهماهنگ‌اند، بازبینی کرد...]^۱ این‌گونه گفته‌ها نشان چیرگی روش فلسفی در کتاب‌های پزشکی است که نمونه‌های اندک از آن را در کتاب‌های رازی می‌یابیم.

فیلسوفان پزشک، پزشکی را به عنوان دانشی به شمار می‌آورند که نمی‌توان از آن بی‌نیاز بود. هماره کوشش ایشان برای رسیدن به کمال سبب شده که به سوی پزشکی نیز کشانیده شوند.

پزشکان فیلسوف پایه‌های نخستین فهم خود را بر دانش پزشکی استوار می‌کنند، یعنی به شناخت بیماری و انگیزه‌های مادی پیدایش آن، درازای زمان ماندگاری آن، نیروی بیمار و چگونگی نگاه‌داشت آن تا زمان رسیدن به بهبودی و چگونگی رویارویی با بیماری و در پایان درمان نهایی و به دست‌آوردن تندرستی می‌پردازند. فلسفه برای این گروه از پزشکان گونه‌ای روش راهبردی و دستاویزی است که این هدف را به آرمان نهایی‌اش برساند. روش اندیشیدن دو گروه متفاوت است، هر کدام ابزار رسیدن به هدف و آرمان خود را جداگانه در نظر می‌گیرند.

فیلسوفان در نخستین مرتبه به ترتیب و تطبیق و تقسیم منطقی می‌اندیشند، هرچند پایه‌های سندیت راستینی نداشته باشد.

پزشکان توجه اولیه خود را به مشاهدات و نشانه‌های بیماری‌ها و وجه اشتراك و وجه افتراق آن‌ها معطوف می‌نمایند.

^۱ مجموعه رساله‌های رازی، جلد دوم، صفحه ۷-۸، از مجموعه نسخ خطی Marsh 156 بودلیان، آکسفورد، برگ ۱۷۴ رو.

فخر رازی گزینشی واژه؛ و یا جمله‌ای از بخشی از یک فن یا گفتار قانون برگزیده که می‌توانسته به تجزیه و تحلیل آن بپردازد و در آن‌ها گمانه‌زنی‌های گوناگون خود را داشته باشد، سپس تشکیک‌های وارد کرده خویش را به بحث و گفتگو بگذارد و به قول خواجه توس بیشتر به جرح واژه‌ها روی آورد تا آن‌که به شرح آن‌ها بپردازد و به گمان من بخشی بسیار از گزاره‌های او نیز کاربردی و بالینی برای پزشک نیست. نمونه‌های آن را در کتاب شرح مشکلات کتاب القانون به فراوانی و گستردگی می‌توان ردیابی کرد.

شارحان کتاب قانون

ابن ابی‌اصیبعه در عیون؛ قطب‌الدین شیرازی در تحفة السعدیة؛ سالک‌الدین محمد حمویی (ز: ۱۰۳۲ق) در کتاب مجمع النفایس؛ چلبی در کشف الظنون؛ آقابرگ در الذریعة؛ مهدوی در مصنفات ابن‌سینا؛ و ظلّ الرحمان شارحان قانون گزاره‌کنندگان کتاب قانون بدین ترتیب آورده‌اند:

یکم، ابن ابی‌اصیبعه در بخش ریز رساله‌های شیخ ابن‌سینا (۳۷۰ - ۴۲۷ق)، کتاب حواشی علی القانون از خودش نام می‌برد^۱.

دوم، ابو عبید عبدالواحد جوزجانی شاگرد ابن‌سینا، تفسیر مشکلات قانون^۲.

سوم، امین‌الدوله ابن‌تلمیذ (۴۶۶-۵۶۰ق / ۱۰۷۴-۱۱۶۵م) ابوالحسن هبه‌الله فرزند ابوالعلا صاعد فرزند ابراهیم فرزند تلمیذ، مختصر الحواشی علی کتاب القانون للرئیس ابن‌سینا^۳.

چهارم، ابن‌بدوخ، ابوجعفر عمر فرزند بدوخ قلعی مغربی (د: ۵۷۵ق / ۱۱۸۰م)، حواشی علی کتاب القانون لابن‌سینا.

^۱ عیون، ابن ابی‌اصیبعه، برگردان ذاکر، ج ۲، ۷۴۷.

^۲ نک: بیهقی در تنمة صوان الحکمة.

^۳ عیون، ابن ابی‌اصیبعه، برگردان ذاکر، ج ۲، ۶۴۸.

پنجم، امام فخرالدین محمد فرزند عمر رازی^۱ (۵۴۳ یا ۵۴۴ق - ۶۰۶ق / ۱۱۴۸ یا ۱۱۴۹ - ۱۲۰۹م) است؛ شرح کلیات القانون؛ یا شرح مشکلات کتاب القانون که به پایان نرسید، بخشی از کلیات را گزاره کرد. او آن را برای حکیم ثقة‌الدین عبدالرحمان فرزند عبدالکریم سرخسی نگاشت^۲.

ششم، افضل‌الدین ابوالفضائل فرزند نامور فرزند عبدالملک خونجی (۵۹۰ - ۶۴۶ق / ۱۱۹۴ - ۱۲۴۸م)^۳ است؛ بخشی از کلیات را گزاره کرد.

هفتم، رفیع‌الدین عبدالعزیز فرزند عبدالواحد (عبدالله) جیلی^۴ [کیلی] (ک: ۶۴۱ق / ۱۲۴۴م) است؛ بخشی از کلیات را گزاره کرد.

هشتم، نجم‌الدین احمد فرزند ابوبکر فرزند محمد نخجوانی^۵ است. بخشی از کلیات را گزاره کرد.

نهم، خجندی، فخرالدین محمد فرزند فرزند ابونصر، تنقیح‌المکنون من مباحث القانون. یکی از بزرگان کتاب قانون را کوتاه‌نویسی کرد و آن را به نام مکنون خواند و خجندی آن را کوتاه‌نگاری کرد و تنقیح‌المکنون نامید لطف‌الله طبیب مصری

^۱ امام فخر رازی شافعی آیین. شرح کلیات القانون او يك جلد ناپایان (تاریخ الحكماء، ۳۹۸؛ عیون، امرؤالقیس، ج ۳، ۴۵؛ هدیه، ج ۲، ۱۰۷). کتاب‌هایی در باره نبض و گزاره‌ای بر کتاب قانون ابن‌سینا و رساله‌ای در کالبدشناسی و مقالاتی به عنوان سرگفتارهای مهم دانش پزشکی، به زبان پارسی بنوشت. همچنین در پایانه زندگی اش دست به نوشتن کتابی با نام جامع‌الکبیر یا طب‌الکبیر زد که نتوانست آن را به پایان رساند (الگود، ۳۲۲).

^۲ عیون، برگردان ذاکر، ج ۲، ۷۹۲؛ تاریخ الحكماء، ۳۹۸؛ عیون، امرؤالقیس، ج ۳، ۴۵؛ هدیه، ج ۲، ۱۰۷؛ الگود، ۳۲۲.

^۳ افضل‌الدین ابوعبدالله محمد فرزند نام‌آور فرزند عبدالملک خونجی (۵۹۰ - ۶۴۶ق / ۱۱۹۴ - ۱۲۴۸م) از بزرگان حکمت و منطق است. ایرانی تباری است که مصر رفت و پس از برکناری شیخ‌عزالدین، قاضی قضاات آن دیار شد و در قاهره درگذشت (اعلام زرکلی، ج ۷، ۳۴۴). کتاب‌های او: شرح قانون ابن‌سینا، ادوار الحمیات (حُسن المحاضرة سیوطی).

^۴ رفیع‌الدین جیلی، بوحامد عبدالعزیز فرزند عبدالواحد فرزند اسماعیل گیلانی (ک: ۶۴۱ق / ۱۲۴۴م) پزشکان و فقیه بزرگ اسلامی و از فیلمان گیلان است. او نخست قاضی قضاات بعلبک سپس در ۶۳۸ق دمشق شد و پس از آن کشته شد. او هم‌چنین کتاب اختصار کلیات قانون ابن‌سینا نیز نگاشت (اعلام زرکلی، ج ۴، ۱۴۶).

^۵ نجم‌الدین احمد فرزند ابوبکر فرزند محمد نخجوانی دارای شرح اشارات و تنبیهاات و شرح قانون است (ریحانه الادب، ج ۴، ۱۶۸).

آن را شرح کرد التصريح في شرح التنقيح نامید و موفق الدین عبداللطیف فرزند یوسف موصلی بغدادی برآن حاشیه زد و آن را حاشیه علی التصريح نامید. این حاشیه به خامه شاگرد حاشیه‌نویس هبة الدین جمیع اسرائیلی در سال ۱۶۶۱ ق بر روی آن نوشته شده است.^۱

حاشیه علی التصريح المکنون موفق الدین عبداللطیف فرزند یوسف موصلی بغدادی حاشیه بر کتاب التصريح المکنون نوشت. این حاشیه به خامه شاگرد حاشیه‌نویس هبة الدین جمیع اسرائیلی در سال ۱۶۶۱ ق بر روی آن نوشته شده است.^۲

دهم، قطب الدین ابراهیم فرزند علی فرزند محمد سلمی مصری (ک: ۱۸۶۱ ق)^۳. وی کتاب شرح الکلیات من کتاب القانون للشیخ رئیس ابن سینا را نگاشت.

او در این کتاب گوید: مسیحی و فخر رازی برتر از ابن سینا هستند، چون مسیحی در دانش و هنر پزشکی آگاه‌تر از شیخ ابوعلی بودند؛ زیرا بزرگان دیگری نیز چنین رای‌ی دارند که در این هنر برتر از ابوعلی هستند.

هم چنین گوید: «سخنان مسیحی نسبت به گفته‌های شیخ روشن‌تر و گویاتر است.

هماره هدف شیخ در گفتارش دنبال کردن شیوه پیچیده‌گویی‌های ناسودمندانه می‌باشد».

او در برتری فخر رازی بر شیخ رییس گوید: «او در زمینه دانش نظری، عملی، اعتقادی و مذهبی برتر بود».

یازدهم، ابن جمیع مصری، ابوالعشایر هبه‌الله فرزند زین فرزند حسن فرزند افراییم فرزند یعقوب فرزند اسماعیل فرزند جمیع اسرائیلی (سده ۶هـ)، کتاب التصريح بالمکنون في تنقيح القانون را نگاشت.^۴

^۱ الذریعة، ج ۱۷، ۲۵، ش ۱۴۵؛ نسخ خطی پزشکی، ۹۸، ش ۴۵۵.

^۲ الذریعة، ج ۱۷، ۲۵، ش ۱۴۵؛ نسخ خطی پزشکی، ۹۸، ش ۴۵۵.

^۳ قطب مصری از مغرب بود که به مصر آمد و در آن ماندگار شد، سپس به سرزمین پارسیان رفت و شاگرد فخر رازی شد. وی همه کلیات قانون ابن سینا را گزاره کرده است. قطب مصری در شهر نیشابور هنگام چیرگی مغولان بر سرزمین پارس / ایران و کشتار مردم، کشته شد (عیون، ج ۳، ۴۵ و ۴۶).

^۴ عیون، برگردان ذاکر، ج ۲، ۷۹۳.

^۵ عیون، برگردان ذاکر، ج ۲، ۹۶۳.

دوازدهم، کمال‌الدین حمصی (ز: ۶۱۲ق) که کتاب تعالیق علی الکلیات من کتاب القانون را نوشت^۱. سیزدهم، موفق‌الدین ابویوسف یعقوب فرزند غنائم سامری (د: ۶۱۸ق / ۱۲۸۲م)، شرح الکلیات من کتاب القانون لابن‌سینا، او نوشته‌های فخر رازی و قطب مصری درباره‌ی گزاره‌ی کلیات قانون را در یک جا گرد آورده و ریزبینانه به بررسی آن‌ها پرداخته است. هم‌چنین کتابی به نام حل شکوک نجم‌الدین ابن‌منفاخ علی الکلیات را دارد.

چهاردهم، موفق‌الدین عبداللطیف فرزند یوسف موصلی بغدادی (۵۵۷-۶۲۹ق / ۱۱۶۲-۱۲۳۲م)، کتاب تعقب حواشی ابن‌جمیع علی القانون را نوشت^۲.

پانزدهم، ابن‌رقیقه، سدیدالدین ابوالثناء محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند شجاع شیبانی حانوی (۵۶۴-۶۳۵ق / ۱۱۶۹-۱۲۳۸م)، شرح کلیات القانون لابن‌سینا، آن را منظوم ساخت و برآن افزوده‌هایی سودمند بیفزود^۳.

شانزدهم، ابن‌ساعاتی، فخرالدین رضوان فرزند محمد فرزند علی فرزند رستم خراسانی شاگرد رضی‌الدین رحبی (د: ۶۳۱ق / ۱۲۳۳م)، حواشی علی کتاب القانون لابن‌سینا را نگاشت^۴.

هفدهم، نجم‌الدین ابوالعباس احمد فرزند ابوالفضل اسعد طبیب فرزند حلوان، ابن‌عالمه (۵۹۳-۶۵۲ / ۱۱۹۷-۱۲۵۴م) کتاب المهملات فی الکتاب الکلیات (عیون، ج ۳، ۱۲۶۶)؛

هژدهم، ابن‌رحبی، شرف‌الدین رحبی (۵۸۳-۶۶۷ق / ۱۱۸۷-۱۲۶۹م)، حواشی علی القانون لابن‌سینا (عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۱۴۴)

نوزدهم، خواجه نصیرالدین طوسی (د: ۶۷۲ق)، الحاشیة علی القانون، برخی از کتاب‌های فهرست این کتاب را بدو نسبت می‌دهند (الذریعة، ج ۶، ۱۶۹، ش ۹۱۸).

^۱ عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۱۴۶.

^۲ عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۱۶۹.

^۳ عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۲۰۰.

^۴ عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۱۱۸.

بیستم، ابن قف، ابوالفرج امین‌الدوله موفق‌الدین یعقوب فرزند اسحاق مسیحی^۱ (۶۳۰ - ۶۸۵ ق / ۱۲۳۳ - ۱۲۸۶ م)، شرح من الکلیات کتاب القانون لابن سینا در شش جلد نوشته است.^۲

بیست و یکم، فیلسوف علاء‌الدین ابوالحسن علی فرزند نفیس‌الدین ابوالحزم قرشی، با آوازه ابن نفیس (۶۰۷ - ۶۸۷ ق) است. همه کتاب قانون را گزاره کرد؛

بیست و دوم، فرزانه بزرگ قطب‌الدین محمود فرزند ضیاء‌الدین مسعود فرزند شیخ مصلح‌الدین کازرونی^۳ (۷۱۰-۶۳۴ ق / ۱۳۱۱-۱۲۳۶ م) گزاره او ارزش آن دارد که بر چشم دانشمندان نگاشته شود و نه در کتاب‌ها و کتابچه‌ها. او کتاب نخست کلیات را به همراه بخش کالبدشکافی آن را گزاره کرده است، ولی من آن را ندیده‌ام^۴ که گویا انجام نداده است.

او گوید: گذشته از بهره‌بری از شرح‌های گذشتگان از اختیارات حاوی رازی ابن‌تلمیذ؛ و بستان الأطباء ابن‌مطران؛ و فصول الطبیه که از مجلس شیخ استفاده شده؛ و ثمار مسائل الطبیه ابوالفرج عبدالله فرزند طیب؛ و أجوبة المسائل که ابن‌بطلان در دعوة الأطباء آورده است؛ و قراضة الطبيعيات؛ و نوادر المسائل؛ و کتاب‌های جالینوس در تشریح؛ و شرح ابن‌ابی‌صادق نیشابوری بر منافع الاعضاء جالینوس؛ و خلق الانسان ابوسهل مسیحی بهره بردم و در سال ۶۸۲ ق / ۱۲۸۳ م شرح را آغاز

^۱ ابن قف: حکیم و دانشمند بزرگ، ابوالفرج امین‌الدوله فرزند یگانه روزگار، موفق‌الدین یعقوب فرزند اسحاق فرزند قف از ترسایان شهر کرک - لبنان بوده است. زادگاهش کرک است. وی در دژ قلعون سالیانی را به درمان گذراند. سپس به دمشق بازگشت و به درمان بیماران در آن جا پرداخت. اوراست: شافی فی الطب، شرح کلیات قانون ابن‌سینا در شش جلد، شرح الفصول در دو جلد، مقالة فی حفظ الصحة، کتاب العمدة فی صناعة الجراح در بیست مقالت، حواشی علی ثالث القانون که در دسترس نیست (عیون، ج ۳، ۴۴۵).

^۲ عیون، برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۲۷۹.

^۳ قطب‌الدین شیرازی (۶۳۴ - ۷۱۰ ق / ۱۲۳۶ - ۱۳۱۱ م)، ابوالثناء محمود فرزند مسعود فرزند مصلح فارسی کازرونی اشعری شافعی و شاگرد خواجه نصیر طوسی است. شرح کلیات قانون ابن‌سینا (اعلام زرکلی، ج ۸، ۶۵ - ۶۶؛ ریحانة الأذب، ج ۳، ۳۰۷ - ۳۰۸).

^۴ خود نگاره قطب‌الدین شیرازی در آغاز شرح کلیات قانون ابن‌سینا: پس از وفات پدرم در مقام پزشک و چشم‌پزشک، در بیمارستان مظفری شیراز به خدمت پذیرفته شدم، در حالی که بیش از چهارده سال از عمرم نمی‌گذشت و مدت ده سال به همان سمت باقی ماندم.

کردم و آن را به سعدالدوله علی ساوی تقدیم داشتم و به همین مناسبت این کتاب را نزهة الحكماء و روضة الأطباء، نامیدم که موسوم به تحفة السعدية است.^۱

بیست و سوم، جمال‌الدین ابن مطهر، حسن فرزند سدیدالدین یوسف فرزند زین‌الدین علی فرزند مطهر حلی (د: ۷۲۶ق)^۲، شرح القانون دارد.^۳

بیست و چهارم، ضیاء‌الدین فرزند بهاء‌الدین شجاعی، حاشیة علی القانون، آن را در سال ۷۳۳ق به نام شهاب‌الدوله قتلغ تیمور عادل به پایان برد و در آن پیچیدگی‌های کتاب قانون را روشنگری کرد.^۴

بیست و پنجم، سدیدالدین کازرونی (د: ۷۴۵ق)، شرح الکلیات المسمی بتوضیحات قانون؛ او موجز القانون ابن نفیس را شرح کرده و بدین نام و نیز به نام المغنی فی شرح الموجز القانون، شرح سدید، شرح الموجز القانون خوانده است، عربی، بیماری‌ها و درمان، کتابخانه ملی، رونویس‌کننده حسین قلی به تاریخ ۱۰۶۸ق؛ و ابونصر حسن فرزند اسماعیل به تاریخ ۷۷۱، کتابخانه ملک.^۵

بیست و ششم، شمس‌الدین محمد فرزند محمود آملی (د: ۱۳۵۲م / ۷۵۳ق)^۶ است که کلیات قانون را به همراه بخش کالبدشکافی بنوشت. او در آغاز شرح خود گوید: بسیاری از بزرگان علمی در زمان‌های گوناگون به شرح و روشن‌گری قانون

^۱ شرح حکمة الاشراق سهروردی، هفت - ده.

^۲ شرح القانون لابن سینا را آية الله علامه جمال‌الدین ابومنصور حسن فرزند سدیدالدین یوسف فرزند زین‌الدین علی فرزند مطهر حلی (۶۴۸ - ۷۲۶ق) بنگاشت (الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۱). فقیه بزرگ و دارای شهرت ابن مطهر حلی است. اوراست: دَر المکنون فی علم القانون، و مقاصد الوافیة بفوائد القانون و الکافیة (هدیة، ج ۲، ۲۸۴).

^۳ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۱.

^۴ الذریعة، ج ۶، ۱۶۸، ش ۹۱۶.

^۵ نسخ خطی پزشکی، ۸۰، ش ۳۷۰؛ ۲۷۲ف ش ۱۳۲۸.

^۶ شرح کلیات القانون لابن سینا، را شمس‌الدین محمد آملی فرزند محمود فرزند علی فرزند شمس‌الدین فرزند کاکایانی خورانی انزانی (د: ۱۳۵۲م / ۷۵۳ق) نوشته است. فرزاتگانی مانند فخر رازی و خواجه (الذریعة، ج ۶، ۱۶۹، ش ۹۱۸، به نام حاشیة علی قانون ابن سینا) است (الذریعة، ج ۱۳، ۴۷، ش ۱۶۵۶؛ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ۳۹۰، ش ۱۴۶۴؛ طبقات، سده ۸، ۲۰۳).

پرداختند، مانند خونجی و ابن نفیس قرشی که برتر از فخر رازی بودند و شرح کلیات القانون، قطب‌الدین شیرازی از همه برتر و بهتر است و بسیاری از پیچیدگی‌های کتاب را که دیگران از گشایش آن‌ها ناتوان بودند، گره‌گشایی و روشن کرد و در این راه بسیار کوشید، ولی سخن را به درازا کشید و هر رطب و یابسی را گردآورد و راحل و فارس در کنارهم گذاشت و پروایی از دوباره‌گویی و بی‌اندازه نوشتن نداشت تا جایی که هدف گم شود و مطلوب از دست رفت و خواسته‌ها فراموش شدند.

شرح حکیم آملی، نویسنده کتاب نفایس الفنون، در روشن‌گری عبارات شیخ بسیار سودمند است و به طور کامل با متن، پیوندی استوار دارد و می‌توان آن را از بهترین شرح‌های بر قانون به شمار آورد^۱.

بیست و هفتم، علی فرزند عبدالله با آوازه زین‌العرب مصری (د: ۷۷۰ق)، شرح القانون، آن را در سال ۷۵۱ق به پایان رساند^۲.

بیست و هشتم، محمد فرزند عبدالله آق‌سرایبی (اقسرایبی سده ۸)؛ شاید جمال‌الدین محمد فرزند محمد فرزند محمد فرزند فخرالدین رازی (د ۷۹۱ق/۱۳۸۹م) باشد که نویسنده حلّ الموجز، در طب که شرحی است بر کتاب معروف موجز القانون نگاشته علاء‌الدین علی بن ابی‌حزم قوشی، معروف به ابن‌نفیس (د ۶۸۷ق / ۱۲۸۸م) است.

بیست و نهم، حکیم علی گیلانی (سده ۱۰)، شرح کلیات القانون، شرح او در زمینه مباحث گوناگون است و در زمینه روشن‌گری بخش آناتومی بسیار سودمند و کارآمد است.

بخش پایانی آن، آمده: ... و يتلوه الثاني في شرح الأدوية المفردة / جلد دوم درباره شرح داروهای تکی می‌آید^۳.

سی‌ام، داود فرزند عمر انطاکی (د: ۱۰۰۹ق) ناظم و شارح قانون، مختصر القانون في الطب است^۴.

^۱ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۴: ج ۱۴، ۴۲، ش ۱۶۵۶.

^۲ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۲.

^۳ الذریعة، ج ۱۴، ۴۲، ش ۱۶۵۷.

^۴ كشف الظنون؛ الذریعة، ج ۲۰، ش ۲۵۸۰.

سی و یکم، شرح حکیم صدرالدین علی جیلانی (سده ۱۱ هـ) از شرح‌های بسیار خوب قانون می‌باشد که در روشنگری مشکلات مفهومی قانون کاربردی است. شرح بزرگ و جامع است.^۱

حاشیه شرح قانون که بر شرح آملی شمس‌الدین محمد فرزند محمود بر قانون ابن‌سینا نوشته است، عربی، مجلس، رونویسی محمدافضل فرزند نامی تونی به تاریخ ۱۰۲۳ق؛ و محمود حسینی طبیب ۱۲۹۰ق.^۲

سی و دوم، اسحاق خان فرزند اسماعیل خان دهلوی سده ۱۲ گزاره بخش تب‌ها به نام غایة المفهوم فی تدبیر المحموم.

سی و سوم، شرح مسیح‌الملک؛ یا حکیم شفایی خان فرزند حکیم عبدالشافی خان مسیح‌الملک (سده ۱۳)

سی و چهارم، شرف‌الدین علی مرعشی (د: ۱۳۱۶ق) فرزند محمد فرزند ابراهیم، الحاشیه علی القانون، نواده اش آیت‌الله مرعشی گوید: آن تعلیقات علی کلیات القانون است.^۳

سی و پنجم، اکمل‌الدین نخجوانی

سی و ششم، ابوعبدالله فضل فرزند ابونصر فرزند عبدالله

سی و هفتم، سعدالدین محمد فارسی

سی و هشتم، شرح عزیزالدین رازی

سی و نهم، شرح هبه‌الله بن جمنی

چهلیم، شرح افضل‌الدین جوینی

چهل و یکم، شرح ربیع‌الدین عبدالعزیز چلپی

حاشیه القانون، غیاث‌الدین منصور دشتکی، رونویس‌کننده کمال فرزند نور فرزند کمال طبیب به تاریخ ۹۸۵ق، گزاره‌ای بر کلیات قانون، عربی، دانشگاه تهران.^۴

^۱ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۳.

^۲ نسخ خطی پزشکی، ۹۸، ش ۴۵۶.

^۳ الذریعة، ج ۶، ۱۶۹، ش ۹۱۷.

^۴ نسخ خطی پزشکی، ۹۸، ش ۴۵۴.

حاشیه کتاب القانون، شرف‌الدین علی مرعشی، تاریخ رونویسی شده ۱۲ق، عربی، مجلس^۱.
 بدایع الفنون فی شرح القانون، محمدمهدی فرزند محمد قاسم، بخش کلیات و حمیات^۲.

کوتاه‌شده‌های کتاب قانون

کوتاه‌شده قانون از شرف‌الدین ابوعبدالله محمد فرزند یوسف ایلاقی (د: ۵۳۶ق) اختصار کتاب القانون لابن سینا؛ یا موجز القانون.

کوتاه‌شده قانون از ابن نفیس به نام الموجز؛

هبة الله فرزند جمیع اسرائیلی (د: ۵۹۴ق) به نام یا تنقیح القانون که در آن برخی از دیدگاه‌های شیخ را رد می‌کند.

رفیع‌الدین جیلی (ک: ۶۴۱ق / ۱۲۴۴م)، اختصار کلیات من کتاب القانون لابن سینا^۳.

خلاصه قانون از ابوسعید، ابن‌ابی‌السرور سامری عسقلانی اسرائیلی.

کوتاه‌شده قانون از محمود فرزند عمر چغمینی (د: ۷۴۵ق) با نام قانونچه؛ یا القانونچی فی الطب.

مختصر القانون از ابوعلی محمد بن یوسف بن شرف‌الدین.

قانون ابن سینا، شارحان و مترجمان آن

کتابی از حکیم ظلّ الرحمان به تازی است که عبدالقادر هاشمی آن را به پارسی برگرداند.

نگارنده آن کوشش دارد آماری از شرح و ترجمه‌های آن را گردآورد و این مایه شگفت بسیار که کمتر کتابی یافت می‌شود،

بیش از دویست عنوان: شرح، کوتاه‌شده، سروده و برگردان به زبان‌های دیگر، به جز قانون داشته باشد. زبان نوشتاری آن‌ها

عربی، پارسی، اردو، پنجابی، لاتینی، آلمانی، فرانسوی، ترکی، عربی، روسی، انگلیسی و ازبکی است.

^۱ نسخ خطی پزشکی، ۹۹۸، ش ۴۵۹.

^۲ نشریه، شماره ۱۱ و ۱۲، ۹۷، یک نسخه؛ فهرستواره منزوی، ج ۵، ۳۳۱۳.

^۳ عیون، برگردان ذاکر، ج ۲، ۱۰۹۶.

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

- أجوبة المسائل البخاري، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- أجوبة المسائل، ابن بطلان.
- إحكام الأحكام، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، ده گفتار.
- اختصار الكليات من كتاب القانون لابن سينا، رفيع الدين جيلي (ك: ۶۴۱ق / ۱۲۴۴م).
- إختصار كتاب القانون لابن سينا؛ يا موجز القانون، شرف الدين ابو عبدالله محمد فرزند يوسف ايلقي (د: ۵۳۶ق).
- اختيارات العلائية في إعلامات (في التأثيرات) السماوية، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- إختيارات حاوي رازی ابن تلميذ.
- الأخلاق، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- ادوار الحميات، افضل الدين ابو عبدالله محمد فرزند نام آور فرزند عبدالملك خونجي (۵۹۰-۶۴۶ق / ۱۱۹۴-۱۲۴۸م).
- الأربعين في أصول الدين، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، چهل مسأله کلامی در اصول دين، برای پسرش محمد.
- إرشاد النظار إلى لطائف الأسرار، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

- أسرار التنزیل و أنوار التأویل، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- أسرار النجوم، جادو و اختربینی، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- الأشربة، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹) به پایان نرسید.
- أعلام قاموس الرجال لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المسشرقین، خیرالدین زرکلی (۱۸۹۳-۱۹۶۴م)، چاپ دوم، چاپخانه کوستاتسوماس و شرکا، ۱۳۷۳ق/۱۹۵۴م.
- الالواح العمادية، کلمة التصوف، اللحات، سه رساله از شیخ اشراق، تصحیح نجفقلی حبیبی.
- الإنارات في شرح الإشارات لابن سینا، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- انقضاء البازي في انقضاء الرازي، شیخ زین الدین سرجا فرزند محمد ملطی (د: ۷۸۸ق).
- أنموذج العلوم. دانشنامه طبقه‌بندی دانش‌ها، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- أنموذج العلوم، امام فخر رازی، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- آیات البینات، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- ایضاح المقاصد في حلّ معضلات كتاب الشواهد، تصحیح نجفقلی حبیبی.
- بدايع الفنون في شرح القانون، محمد مهدی فرزند محمد قاسم، بخش کلیات و حمیات. (نک: نشریه، شماره ۱۱ و ۱۲، ۹۷، یک نسخه؛ فهرستواره منزوی، ج ۵، ۳۳۱۳).

البراهین البهائیه، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، به زبان پارسی.

براهین النهائیه، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

برخی از مسائل مورد بحث مشترک در ایران پیش و پس از اسلام، قاعده لطف و قانون صدور، هفتمین کنگره تحقیقات ایرانی، دانشگاه ملی، ۲۵۳۵، جلد سوم مجموعه سخنرانی‌های کنگره تحقیقات ایرانی، تهران، ۳۰ مرداد - ۵ شهریور ۲۵۳۵، جلد سوم، به کوشش محمدرسول دریاگشت، انتشارات دانشگاه ملی ایران، شماره ۱۲۷، برگه ۳۶۵ - ۳۷۵. سایت منزوی www.Monzavi.ir.

بستان الأطباء ابن مطران.

البيان و البرهان في ردّ علی اهل الزيغ و الطغيان، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

تاریخ پزشکی ایران، سیریل الگود، برگردان محسن جاویدان، انتشارات اقبال، ۱۳۵۲خ.

تأسیس التقديس، کلام، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، یک جلد، پیشکش شاه دادگر سیف‌الدین ابوبکر فرزند ایوب.

تتمة صوان الحكمة (تاریخ الحكماء)، ابن فندُق، ظهیرالدین ابوالحسن علی فرزند ابوالقاسم زید بیهقی (۴۹۹-۵۶۵ق / ۱۰۹۷-۱۱۶۹م)، چ. دمشق، ۱۹۷۶م؛ ترجمه فارسی آن: درة الأخبار، منشی یزدی، چ. تهران (۱۳۱۸خ).

تحصیل الحق، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

تحفة السعدية قطب‌الدین محمود شیرازی (د: ۷۱۰ق).

تحفة السعدية، نزهة الحكماء و روضة الأطباء (نگارش: ۶۸۲ق / ۱۲۸۳م)، قطب‌الدین محمود فرزند ضیاءالدین مسعود فرزند شیخ مصلح‌الدین کازرونی (۶۳۴-۷۱۰ق / ۱۲۳۶-۱۳۱۱م)، پیشکش به سعدالدوله علی ساوی.

- تذكرة الحفاظ، شمس الدين محمد فرزند احمد فرزند عثمان ذهبي (متوفى ٧٤٨ق)، دارالكتب العلمية، منشورات محمد على بيضون، ١٤٢٨ق / ٢٠٠٧م.
- تشریح من الرأس إلى الحلق، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (٥٤٤- ٦٠٦ق / ١١٥٠- ١٢٠٩)، به پایان نرسيد.
- تصحیح غلام حسين صديقى، انجمن آثار ملي، تهران - ايران، ١٣٣٢خ | ١٣٧٣ق.
- التصريح بالمكثون في تنقيح القانون، ابن جميع مصرى، ابوالعشائر هبه الله فرزند زين فرزند حسن فرزند افرائيم فرزند يعقوب فرزند اسماعيل فرزند جميع اسراييلي (سده ٥٦هـ).
- التصريح في شرح التنقيح، لطف الله طيب مصرى.
- تعاليق على الكليات من كتاب القانون، كمال الدين حمصى (ز: ٦١٢ق).
- تعجيز الفلاسفة، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (٥٤٤- ٦٠٦ق / ١١٥٠- ١٢٠٩)، كتابچه‌اى پارسي نويسي.
- تعقب حواشي ابن جميع على القانون، موفق الدين عبداللطيف فرزند يوسف موصلى بغدادى (٥٥٧- ٦٢٩ق / ١١٦٢- ١٢٣٢م).
- تعليقات على كليات القانون، شرف الدين على مرعى (د: ١٣١٦ق) فرزند محمد فرزند ابراهيم. نك: الذريعة، ج ٦، ١٦٩، ش ٩١٧.
- تفسير أسماء الحسنى، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (٥٤٤- ٦٠٦ق / ١١٥٠- ١٢٠٩).
- تفسير الفاتحة؛ يا تفسير فاتحة الكتاب، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (٥٤٤- ٦٠٦ق / ١١٥٠- ١٢٠٩)، يك جلد.
- تفسير القرآن الصغير، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (٥٤٤- ٦٠٦ق / ١١٥٠- ١٢٠٩).

- تفسیر سورة البقرة، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹)، يك جلد.
- تفسیر مشکلات قانون، ابوعبید عبدالواحد جوزجانی شاگرد ابن سینا.
- التلویحات اللوحية و العرشية نوشته شیخ اشراق است؛
- تنبيه الاشارة في الأصول، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹).
- تنقیح القانون، هبة الله فرزند جمیع اسرایلی (د: ۵۹۴ق).
- تنقیح المکنون من مباحث القانون، خجندی، فخرالدین محمد فرزند فرزند ابونصر. یکی از بزرگان کتاب قانون را کوته نویسی کرد و آن را به نام مکنون خواند و خجندی آن را کوته نگاری کرد و تنقیح المکنون نامید آن را شرح کرد
- تهذیب الدلائل و عیون المسائل، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹).
- تیسیر (تفسیر) الکبیر، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹)، دوازده جلد، به جز سورة الفاتحة.
- ثمار مسائل الطیبة، ابوالفرج عبدالله فرزند طیب.
- جامع العلوم، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹).
- جامع العلوم، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹).
- جامع الکبیر، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰- ۱۲۰۹).

الجامع الكبير في الطب؛ طب الكبير؛ جامع الكبير الملكي، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹) به پایان نرسید.
جواب الغيلاني، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

حاشية على التصريح المكنون موفق الدين عبداللطيف فرزند يوسف موصلی بغدادی
حاشية على التصريح في شرح التنقيح، موفق الدين عبداللطيف فرزند يوسف موصلی بغدادی.
حاشية على القانون (نگارش: ۷۳۳ق)، ضياءالدين فرزند بهاءالدين شجاعی، برای شهابالدوله قتلغ تیمور عادل. نک: الذريعة، ج ۶، ۱۶۸، ش ۹۱۶.

الحاشية على القانون، شرف الدين على مرعشى (د: ۱۳۱۶ق) فرزند محمد فرزند ابراهيم. نک: الذريعة، ج ۶، ۱۶۹، ش ۹۱۷.

الحاشية على القانون، خواجه نصيرالدين طوسی (د: ۶۷۲ق).
حاشیه القانون (نگارش: ۹۸۵ق)، غياث الدين منصور دشتکی، رونویس کننده کمال فرزند نور فرزند کمال طبیب، گزاره ای بر کلیات قانون، عربی، دانشگاه تهران. نک: کتابشناسی نسخ خطی پزشکی، ۹۹۸، ش ۴۵۴.

حاشیه شرح قانون بر شرح آملی شمس الدين قانون ابن سینا، حکیم صدرالدين علی جیلانی (سده ۱۱هـ)، مجلس، رونویسی محمدافضل فرزند نامی تونی، تاریخ ۱۰۲۳ق؛ و محمود حسینی طبیب ۱۲۹۰ق. نک: کتابشناسی نسخ خطی پزشکی، ۹۸، ش ۴۵۶.

حاشیه کتاب القانون، شرف الدين علی مرعشى، تاریخ رونویسی شده ۱۲ق، عربی، مجلس. نک: کتابشناسی نسخ خطی پزشکی، ۹۹۸، ش ۴۵۹.

حدائق الأنوار في حقائق الأسرار، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

حدائق الأنوار في حقائق الأسرار، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴- ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

حُسن المحاضرة في أخبار مصر و القاهرة، حافظ جلال الدين عبدالرحمان فرزند ابوبكر سيوطى شافعى (۸۴۹ - ۹۱۱ ق)، دارالكتب العلمية، منشورات محمد على بيضون، بيروت - لبنان، ۱۴۱۸ ق / ۱۹۹۷ م.

حفظ الصحة يا حفظ البدن، پاييدن تندرستى، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴- ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، پژوهش و مقدمه نويسى، ناشر مركز پژوهشى ميراث مكتوب، وزارت ارشاد، ۱۳۹۰ در شصت و چهار برگه مقدمه + ۲۵۶ برگه متن، قطع وزيرى، برنده جايزه از سازمان حاميان نسخ خطى كتابخانه ملّى جمهورى اسلامى.

الحقائق الراهنة في المائة الثامنة / حقايق ثابت و دائمى سده هشتم، [الحفاظ السادنة في المائة الثامنة]، طبقات اعلام الشيعة، آقابرگ تهرانى (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه نگارى، تصحيح و تحقيق على نقى منزوى (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، سال ۱۹۷۵ با ۲۷۱ برگه در بيروت.

حلّ الموجز، جمال الدين محمد فرزند محمد فرزند محمد فرزند فخرالدين رازى (د ۷۹۱ ق / ۱۳۸۹ م). در طب كه شرحى است بر كتاب معروف شرح موجز القانون ابن نفيس (د ۶۸۷ ق / ۱۲۸۸ م)، محمد فرزند عبدالله آق سرايى (اقسرايى سده ۸). حلّ شكوك نجم الدين ابن منفاخ على الكليات، موفق الدين ابويوسف يعقوب فرزند غنائم سامرى (د: ۶۱۸ ق / ۱۲۸۲ م). حواشي على القانون لابن سينا، ابن رجبى، شرف الدين رجبى (۵۸۳ - ۶۶۷ ق / ۱۱۸۷ - ۱۲۶۹ م)، حواشي على القانون، ابن ابى اصيبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خليفه سعدى خزر جى (۶۰۰ - ۶۶۸ ق).

حواشى على كتاب القانون لابن سينا، ابن ساعاتى، فخرالدين رضوان فرزند محمد فرزند على فرزند رستم خراسانى شاگرد رضى الدين رجبى (د: ۶۳۱ ق / ۱۲۳۳ م).

حواشي على كتاب القانون لابن سينا، ابن بدوخ، ابوجعفر عمر فرزند بدوخ قلعى مغربى (د: ۵۷۵ ق / ۱۱۸۰ م). خلاصة قانون از ابوسعيد، ابن ابى السرور سامرى عسقلانى اسرايلى.

خلق الانسان، ابوسهل مسیحی.

الخمسين في أصول الدين، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، به زبان فارسی.

خمسين في أصول الدين؛ يا مسائل الخمسون في أصول الكلام، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمی رازی تبرستانی (۵۴۴- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، پارسی نگاشته، پنجاه مسأله کلام.

در المکتون في علم القانون، جمال الدين ابومنصور حسن فرزند سديدالدين يوسف فرزند زين الدين علي فرزند مطهر حلي (۶۴۸ - ۷۲۶ق). (نک: هديه، ج ۲، ۲۸۴؛ الذريعة، ج ۱۰).

دعوة الأطباء، ابن بطلان.

ديباجه ای بر ميراث نوشتاری پزشکی ایران و جهان از دیرباز تا سده ۱۱هـ مجمع النفايس و حمله العرايس، سالک الدين محمد حموی (زاده ۹۵۲ - زنده ۱۰۳۲ق)، پژوهش محمد ابراهيم ذاکر و غلامرضا جمشيدنژاد اول، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۶خ.

الذريعة إلى تصانيف الشيعة. شيخ آقايبرگ تهرانی [منزوی] ج ۱ تا ج ۳، نجف، ۱۹۳۵م / ۱۳۵۵ق؛ ج ۴ تا ج ۱۲، تهران، از سال ۱۳۲۱خ تا ۱۳۴۰خ، به کوشش علينقی منزوی؛ ج ۱۳ و ج ۱۴، نجف، ۱۹۵۹م تا ۱۹۶۱م؛ ج ۱۵ تا ۲۲، تهران، ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۳خ، به کوشش احمد منزوی؛ ج ۲۳ تا ج ۲۵، ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۷خ، به کوشش علي نقی منزوی؛ ج ۲۶، ذیل اعداد و تنسيق، احمد اشکوری، مشهد، ۱۳۵۸خ.

الذريعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء الثالث عشر، آقايبرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، تصحيح محمدحسن آل طالقانی، مطبعة القضاء، نجف، عراق، ۱۳۳۸خ / ۱۳۷۸ق / ۱۹۵۹م، ۱۴۷۷ شناسه از کتاب شاپور و شهناز - شرح قصيده ابن سينا العينيه، ۳۹۴ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء الرابع عشر، شرح قصيدة ابن الفارض - الشينية، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، تصحيح محمدصادق بحر العلوم، مطبعة الآداب، نجف، عراق، ۱۳۸۱ ق / ۱۳۴۰ خ / ۱۹۶۱ م، ۲۵۷۴ شناسه از شرح قصيدة ابن الفارض - الشينية، ۳۷۶ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء السابع عشر، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه، تصحيح و تحقيق احمد منزوی (۱۳۰۴ - ۱۳۹۴ خ)، چاپخانه اسلامیه، تهران، ۱۳۴۶ خ / ۱۳۸۷ ق / ۱۹۶۷ م، ۱۷۲۸ شناسه (ق ۱۳۴۸، ک ۳۸۰) از عنوان قائد القوات العلوية - رسالة في الكسوف و الخسوف، ۳۲۹ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء السادس، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه، تصحيح و تحقيق على نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، چاپخانه بانک ملی ایران، تهران، ۱۳۲۵ خ / ۱۳۶۵ ق / ۱۹۴۶ م، ۲۴۷۳ کتاب از شناسه الحائريات - حزن المؤمنین، ۴۱۲ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء السادس، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه، تصحيح و تحقيق على نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، چاپخانه بانک ملی ایران، تهران، ۱۳۲۵ خ / ۱۳۶۵ ق / ۱۹۴۶ م، ۲۴۷۳ کتاب از شناسه الحائريات - حزن المؤمنین، ۴۱۲ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء العاشر، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه، تصحيح و تحقيق على نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، چاپخانه مجلس شورای ملی ایران، تهران، ۱۳۳۵ خ / ۱۳۷۵ ق / ۱۹۵۶ م، ۸۸۵ شناسه از ذاته ماتم - الرسائل و المكاتيب، ۲۷۲ برگه.

الذریعة إلى تصانيف الشيعة، الجزء العشرون، آقابزرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه، تصحيح و تحقيق احمد منزوی (۱۳۰۴ - ۱۳۹۴ خ)، چاپخانه اسلامیه، تهران، ۱۳۴۹ خ / ۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۰ م، شناسه کتاب از ۱۶۸۱ تا ۳۶۵۸ برابر ۱۹۷۷ عنوان از المجتبی في سيرة المصطفى - مسبل العبرات في رثاء السادات، ۴۲۸ برگه + ۱۲ برگه زندگی نامه صاحب الذریعة. ذیل کشف الظنون، آقابزرگ تهرانی، محمد محسن فرزند علی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ) در ۱۶ ستون به رونویسی محمد مهدی بن محمد حسن خراسان موسوی نجفی، چاپ در ۱۱۶ ستون، جلد ششم کشف الظنون، تهران، ۱۹۶۷ م / ۱۳۸۷ ق.

- رسالة الجوهر الفرد، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة الحدوث، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- الرسالة الصحبية، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- الرسالة الكمالية في الحقائق الإلهية، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، برگردان به پارسی امام تاجالدين محمد ارموى (نگارش: ۶۲۵ق)، تصحيح محمدباقر سبزوارى.
- الرسالة المجيدية، المحمدية، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة في السؤال، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة في النبوات، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة في النفس، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة في الهندسة، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة في تنبيه على بعض الأسرار المودعة في بعض سور القرآن العظيم، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

- رسالة في ذم الدنيا، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسالة نفثة المصدور، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رساله في السؤال، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- رسائل الشجرة الالهية في علوم الحقائق الربانية في العلوم الالهية و الاسرار الربانية، شمسالدين محمد فرزند محمود شهرزوری، تصحيح نجفقلی حبيبي.
- الرعاية، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- الرياض المونقة في الملل و النحل، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- زبدة الأفكار و عمدة النظار، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- زبدة العلم في الكلام، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- الستيني، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- الستيني، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستاني (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

- السّر المكتوم في مخاطبة الشمس و القمر و النجوم، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- سّر المكتوم في مخاطبة النجوم، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- سراج القلوب، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- شرح اشارات و تنبيهات و شرح قانون، نجمالدين احمد فرزند ابوبكر فرزند محمد نخجوانى (نك: ريحانة الأدب، ج ۴، ۱۶۸).
- شرح التلوينات اللوحية و العرشية، ابن كمونه، سعد فرزند منصور، تصحيح نجفقلی حبيبي.
- شرح القانون (نگارش: ۷۵۱ق)، على فرزند عبدالله با آوازۀ زين العرب مصرى (د: ۷۷۰ق).
- شرح القانون لابن سينا، جمالالدين ابومنصور حسن فرزند سديدالدين يوسف فرزند زينالدين على فرزند مطهر حلى (۶۴۸-۷۲۶ق). (نك: الذريعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۱).
- شرح الكليات المسمّى بتوضيحات قانون؛ او موجز القانون ابن نفيس، سديدالدين كازرونى (د: ۷۴۵ق)،
- شرح الكليات من كتاب القانون لابن سينا، موفقالدين ابويوسف يعقوب فرزند غنائم سامرى (د: ۶۱۸ ق / ۱۲۸۲م).
- شرح الكليات من كتاب القانون للشيخ الرئيس ابن سينا، قطبالدين ابراهيم فرزند على فرزند محمد سَلْمى مصرى (ك: ۶۱۸ق)
- شرح المقاصد، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- شرح الوجيز للغزالي، ، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند على تيمى رازى تبرستانى (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، سه جلد.
- شرح تنبيهات و الإشارات ابن سينا، خواجه نصيرالدين توسى (۵۹۲-۶۷۲ق)، چ. تهران، ۱۳۷۹ق.

- شرح توحيد الصدوق و الأربعینیات لكشف أنوار القدسیات، قاضی سعید قمی، تصحیح نجف‌قلی حبیبی.
شرح حکمة الاشراف سهروردی، قطب‌الدین محمود فرزند ضیاء‌الدین مسعود فرزند شیخ مصلح‌الدین کازرونی (۶۳۴-
۷۱۰ ق / ۱۲۳۶-۱۳۱۱ م).
- شرح حکمة الاشراف شهاب‌الدین یحیی فرزند حبش سهروردی، قطب‌الدین محمود فرزند مسعود شیرازی، تصحیح
نجف‌قلی حبیبی
- شرح سقط الزند، أبو‌العلاء احمد فرزند عبدالله مَعْرَى (۴۴۹ ق / ۱۰۵۷ م)، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین
عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، به پایان نرسید.
- شرح قانون ابن‌سینا، افضل‌الدین ابو‌عبدالله محمد فرزند نام‌آور فرزند عبدالملک خونجی (۵۹۰ - ۶۴۶ ق / ۱۱۹۴ -
۱۲۴۸ م).
- شرح قانون، حکیم صدرالدین علی جیلانی (سده ۱۱ هـ). (نک: الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ش ۱۴۶۳.
- شرح قانون، مسیح‌الملک، حکیم شفایی خان فرزند حکیم عبدالشافی خان مسیح‌الملک (سده ۱۳)
شرح کلیات القانون، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی
تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- شرح کتاب القانون في الطب لابن‌سینا، علاء‌الدین ابو‌الحسن علی فرزند نفیس‌الدین ابو‌الحزم قَرَشِي، با آوازۀ ابن‌نفیس
(۶۰۷ - ۶۸۷ ق).
- شرح کتاب المفصل للزمخشری، دانش نحو، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن
فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- شرح کتاب عیون الحکمة لابن‌سینا، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند
علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- شرح کلیات القانون لابن‌سینا، ابن‌رقیقه، سدیدالدین ابو‌الثناء محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند شجاع
شیبانی حانوی (۵۶۴ - ۶۳۵ ق / ۱۱۶۹ - ۱۲۳۸ م).

شرح کلیات القانون لابن سینا، شمس‌الدین محمد آملی فرزند محمود فرزند علی فرزند شمس‌الدین فرزند کاکیانی خورانی انزانی (د: ۱۳۵۲ م / ۷۵۳ق). (نک: الذریعة، ج ۶، ۱۶۹، ش ۹۱۸، به نام حاشیة علی قانون ابن سینا، شمس‌الدین محمد فرزند محمود آملی (د: ۱۳۵۲ م / ۷۵۳ق). (الذریعة، ج ۱۳، ۴۷، ش ۱۶۵۶؛ الذریعة، ج ۱۳، ۳۸۹، ۳۹۰، ش ۱۴۶۴؛ طبقات، سده ۸، ۲۰۳).

شرح کلیات القانون، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹) به پایان نرسید.

شرح کلیات القانون، امام فخرالدین محمد فرزند عمر رازی (۵۴۳ یا ۵۴۴ق - ۶۰۶ق / ۱۱۴۸ یا ۱۱۴۹ - ۱۲۰۹م).

شرح کلیات القانون، حکیم علی گیلانی (سده ۱۰) نک: الذریعة، ج ۱۴، ۴۲، ش ۱۶۵۷.

شرح کلیات القانون، قطب‌الدین محمود شیرازی (د: ۷۱۰ق).

شرح کلیات قانون ابن سینا، قطب مصری

شرح کلیات قانون ابن سینا، قطب‌الدین شیرازی (۶۳۴-۷۱۰ق / ۱۲۳۶-۱۳۱۱م)، ابوالثناء محمود فرزند مسعود فرزند مصلح فارسی کازرونی اشعری شافعی (اعلام زرکلی، ج ۸، ۶۵-۶۶؛ ریحانة الأدب، ج ۳، ۳۰۷-۳۰۸).

شرح کلیات قانون، افضل‌الدین ابوالفضائل فرزند نامور فرزند عبدالملک خونجی (۵۹۰-۶۴۶ق / ۱۱۹۴-۱۲۴۸م).

شرح کلیات قانون، نجم‌الدین احمد فرزند ابوبکر فرزند محمد نخجوانی.

شرح مشکلات کتاب القانون ابن سینا، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹) به پایان نرسید، یک جلد، به پایان نرسید. آن را برای شاگرد فرزانه اش ثقة‌الدین عبدالرحمان فرزند عبدالکریم سرخی نگاشت.

شرح مشکلات کتاب القانون، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، تصحیح نجف‌قلی حبیبی، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۹۶خ.

- شرح مشکلات کتاب القانون، امام فخر رازی، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، تصحیح نجفقلی حبیبی.
- شرح مشکلات کتاب القانون، امام فخرالدین محمد فرزند عمر رازی (۵۴۳ یا ۵۴۴ ق - ۶۰۶ ق / ۱۱۴۸ یا ۱۱۴۹ - ۱۲۰۹ م).
- شرح مصادرات اقلیدس، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- شرح من الکلیات کتاب القانون لابن سینا، ابن قف، ابوالفرج امین الدوله موفق الدین یعقوب فرزند اسحاق مسیحی (۶۳۰ - ۶۸۵ ق / ۱۲۳۳ - ۱۲۸۶ م)، شش جلد.
- شرح منافع الأعضاء جالینوس، ابن ابی صادق نیشابوری.
- شرح نهج البلاغه، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، به پایان نرسید.
- شرح و تعلیقه صدرالمتألهین بر الهیات شفا، محمد فرزند ابراهیم صدرالدین شیرازی، تصحیح نجفقلی حبیبی
- شفاء الغي من الخلاف؛ یا کتاب الشفاء الغي و الخلاف، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- طبّ الكبير، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- طبقات أعلام الشيعة، الحقائق الراهنة في المائة الثامنة / حقایق ثابت و دائمی سده هشتم، [الحفاظ السادنة في المائة الثامنة]، آقابرگ تهرانی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸ خ)، مقدمه نگاری، تصحیح و تحقیق علی نقی منزوی (۱۳۰۲ - ۱۳۸۹ خ)، سال ۱۹۷۵ با ۲۷۱ برگه در بیروت.
- طبقات الاطباء و الحكماء، ابن جلجل اندلسی، سلیمان فرزند حسان (ز: ۳۷۷ ق)، به کوشش فؤاد سید، چاپخانه معهد العلمي الفرنسي للآثار الشرقية، قاهره، ۱۹۵۵ م؛ دیگر: برگردان محمد کاظم امام، چ دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ خ.

- طب الكبير؛ جامع الكبير الملكي، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹) به پایان نرسید.
- الطريقة العلائیه في الخلاف، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، چهار جلد.
- طريقة العلائیه، دانش خلاف، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، چهار جلد.
- الطريقة في الجدل، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- عصمة الأنبياء، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).
- عيون الأنبياء في الطبقات الأطباء، ابن ابی اصيبعه موفق الدين احمد خزر جي (۶۰۰ - ۶۶۸ ق / ۱۲۰۴ - ۱۲۷۰ م)، پژوهش امروالقيس فرزند طحان و احمد ميهي فرزند حسن عبدالصمد، چاپخانه وهبي، مصطفى افندی وهبي، ۱۳۰۰ ق، چاپ نوين آن، دارالثقافه، بيروت، لبنان، ۱۹۸۷ م / ۱۴۰۸ ق؛ و به کوشش نزار رضا، بيروت، ۱۹۶۵ م، برگردان محمدابراهيم ذاکر، انجمن گياه درمانی، تهران، ايران، ۱۳۹۳ خ.
- غاية المفهوم في تدبير المحموم، اسحاق خان فرزند اسماعيل خان دهلوی (سده ۱۲ هـ).
- فخر رازی از اندیشمندان پُرکار در نوشتن بود و به جهت گستردگی دامنه اندیشه‌هایش و آگاهی بالای او در زمینه همه دانش‌ها، کتاب و رساله نوشت.
- فراسه بقراط.
- فراسه، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴ - ۶۰۶ ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

- فراسته، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- فصول الطبیه، قطب‌الدین محمود فرزند ضیاءالدین مسعود فرزند شیخ مصلح‌الدین کازرونی (۶۳۴-۷۱۰ق / ۱۲۳۶-۱۳۱۱م).
- فضائل الصحابة الراشدين، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- فهرست نسخه‌های مصنفات ابن‌سینا، یحیا مهدوی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۳خ.
- فهرستواره کتاب‌های فارسی، ج ۵، پزشکی، داروسازی، علوم طبیعی، احمد منزوی، مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، تهران، ۱۳۸۲خ.
- قانون ابن‌سینا شارحان و مترجمان آن، حکیم سید ظل‌الرحمان، ترجمه عبدالقادر هاشمی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۳خ؛ دیگر: دانشگاه بوعلی سینا، همدان، چ. سوم، ۱۳۹۵خ.
- قانون فی الطب ابن‌سینا، تصحیح و برگردان نجف‌قلی حبیبی.
- قانونچه؛ یا القانونچی فی الطب، محمود فرزند عمر چغمینی (د: ۷۴۵ق).
- قراضة الطبيعيات، شیخ‌الرئیس، ابن‌سینا، ابوعلی سینا حسین فرزند عبدالله فرزند علی فرزند سینا (۳۷۰-۴۲۸ق)، القضاء و القدر، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- قسطی ۵۲ و ابن‌ابی‌اصیبعه هفتاد و شش کتاب و مقاله بدو نسبت می‌دهند که ۸ پزشکی؛ ۷ تفسیر؛ ۱۹ فقه و اصول؛ ۸ حکمت و فلسفه؛ ۲۴ الهیات؛ ۳ فرق؛ ۱۲ کلام؛ ۵ اخترشناسی؛ ۶ ادبیات. هم‌چنین در دو دایره‌المعارف کتاب الخلق و البعث، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

کتاب في إبطال القياس، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

کتاب في الرمل، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

کتاب في النبض، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، یک جلد.

کتاب في مسائل الطب، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

کتاب‌شناسی نسخ خطی پزشکی ایران، ارجح اکرم، فریده هادیان، صدیقه سلطانی فر، زهرا چهره‌خند، زیر نظر رضا خانی جزنی، تهران، ۱۳۷۱.

کشف الظنون حاجی خلیفه یک فرهنگ کتاب‌شناسی از حاجی خلیفه مصطفی کاتب چلبی ترک (۱۰۱۷-۱۰۶۷ق) است. ج. چهارم تصحیح یالتقایا، استانبول ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۳م، افسست در تهران همراه با ذیل آقابزرگ تهرانی منزوی (۱۲۵۵-۱۳۴۸خ) پدربزرگم، ۱۹۶۷م.

کوتاه‌شده قانون از شرف‌الدین ابو‌عبدالله محمد فرزند یوسف ایلاقی (د: ۵۳۶ق)

لباب الإشارات، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

لباب في خلاصة الأربعين للامام فخر الرازي، قاضی سراج‌الدین ابوالثناء محمود فرزند ابوبکر ارموی (د: ۶۸۲ق). اللطائف الغياثية، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، چهار گفتار.

لوامع البينات في الأسماء و الصفات أو لوامع البينات شرح أسماء الله تعالى و الصفات كتاب في شرح أسماء الله الحسنی و صفاته، ابوالمعالي فخرالدین محمد فرزند ضیاء‌الدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-

- ۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، مکتبه الشرفیه بمصر لصاحبها الشیخ شرف موسی، طبع علی نفقته و نفقة أحمد ناجي الجمالی، قاهره، ۱۳۲۳ق.

مباحث الجدل، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

مباحث الحدود، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

المباحث العمادیه فی مطالب المعادیه، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

مباحث المشرقیة، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

مباحث الوجود و العدم، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

مجمع النفایس و حجله العرایس (دیباچه‌ای بر میراث نوشتاری پزشکی ایران و جهان از دیرباز تا سده ۱۱هـ)، سالک‌الدین محمد حمویی (زاده ۹۵۲ - زنده ۱۰۳۲ق)، پژوهش محمدابراهیم ذاکر و غلامرضا جمشیدنژاداول، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۶خ.

مجموعه رساله‌های رازی، جلد دوم، صفحه ۷-۸، از مجموعه نسخ خطی Marsh 156 بودلیان، آکسفورد، برگ ۱۷۴ رو. المحصل أفكار المتقدمین و المتأخرین من الحكماء و المتکلمین، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹).

المحصل، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰ - ۱۲۰۹)، یک جلد.

- المحصول في علم الأصول اصول الفقه، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، یک جلد.
- مختصر الحواشي على كتاب القانون للرئيس ابن سينا، امين الدوله ابن تلميذ (۴۶۶-۵۶۰ق / ۱۰۷۴-۱۱۶۵م) ابوالحسن هبه الله فرزند ابوالعلاء صاعد فرزند ابراهيم فرزند تلميذ.
- مختصر القانون في الطب، داود فرزند عمر انطاكي (د: ۱۰۰۹ق). (نک: كشف الظنون؛ الدرعية، ج ۲۰، ش ۲۵۸۰).
- مختصر القانون، ابوعلی محمد فرزند يوسف فرزند شرفالدين.
- مسائل في الطب، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- المطالب العالیة في الحكمة، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- المطالب العالیة، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، سه جلد، به پایان نرسید.
- المعالم في الأصلين، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- المعالم، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياءالدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علي تيمي رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- المغني في شرح الموجز القانون، شرح سديدي، شرح الموجز القانون، سديدالدين كازروني (د: ۷۴۵ق)، كتابخانه ملی، رونویس کننده حسين قلی، تاريخ ۱۰۶۸ق؛ ديگر رونویسی ابونصر حسن فرزند اسماعيل، تاريخ ۷۷۱، كتابخانه ملك. (نک: كتاب شناسی نسخ خطی پزشکی، ۸۰، ش ۳۷۰؛ ۲۷۲ف ش ۱۳۲)
- مفاتيح الغيب، محمد فرزند ابراهيم صدرالدين شيرازی، تصحيح نجف قلی حبيبي.

- مفتاح الغیب، تفسیذ الکبیر، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، دوازده جلد، به جز سورة الفاتحة.
- مقاصد الوافیه بفوائد القانون و الکافیة، جمال الدین ابومنصور حسن فرزند سدیدالدین یوسف فرزند زین الدین علی فرزند مطهر حلی (۶۴۸-۷۲۶ ق). (نک: هدیه، ج ۲، ۲۸۴).
- الملخص فی الحکمة، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- مناقب الامام الأعظم الشافعی، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، چهار گفتار.
- منتخب تنکوشا، ابوالمعالی فخرالدین محمد فرزند ضیاءالدین عمر فرزند حسین فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).
- المهملات فی الکتاب الکلیات، نجم الدین ابوالعباس احمد فرزند ابوالفضل اسعد طبیب فرزند حلوان، ابن عالمه (۵۹۳-۶۵۲ / ۱۱۹۷-۱۲۵۴ م).
- موجز القانون، شرف الدین ابوعبدالله محمد فرزند یوسف ایلاقی (د: ۵۳۶ ق).
- میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان بن قایماز ذهبی (۶۷۳-۷۴۸ ق / ۱۲۷۴-۱۳۴۸ م)، چ. لکهنو، ۱۳۰۱ ق؛ دیگر: تحقیق علی محمد بجاوی، دارالمعرفة للطباعة والنشر، بیروت، الطبعة الأولى، ۱۳۸۲ ق / ۱۹۶۳ م؛ دیگر: تحقیق و تعلیقات علی محمد معوض و عادل احمد عبدالموجود و عبدالفتاح ابوستة، دارالکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۶ ق / ۱۹۹۵ م.
- نزهة الحکماء و روضة الأطباء، تحفة السعدیة (نگارش: ۶۸۲ ق / ۱۲۸۳ م)، قطب الدین محمود فرزند ضیاءالدین مسعود فرزند شیخ مصلح الدین کازرونی (۶۳۴-۷۱۰ ق / ۱۲۳۶-۱۳۱۱ م)، پیشکش به سعدالدوله علی ساوی.
- نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، نسخه های خطی، دفتر یازده و دوازده، زیر نظر: استاد محمدتقی دانش پزوه، استاد اسماعیل حاکمی، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۶۲ خ.

نفائس الفنون في عرائس العيون، شمس الدين محمد آملی فرزند محمود فرزند علی فرزند شمس الدين فرزند کاکيانی خورانی انزانی (د: ۷۵۳ق/۱۳۵۲م)، تصحيح و مقدمه ابوالحسن شعرانی و هدايت الله مسترحمی، انتشارات اسلاميه، تهران، ۳ جلد، ۱۳۸۱خ.

نقد کتاب شرح مشکلات القانون، سخنرانی محمدابراهیم ذاکر، نشست سرای اهل قلم، برای نقد شرح مشکلات القانون، امام فخر رازی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، ۱۲ اسفندماه ۱۳۹۷.

نگاشته‌های فخر رازی

نهاية الایجاز في دراية الاعجاز في علم البيان، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياء الدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹).

نهاية العقول في دراية الأصول؛ نهاية العقول في الكلام و في دراية الأصول، ابوالمعالي فخرالدين محمد فرزند ضياء الدين عمر فرزند حسين فرزند حسن فرزند علی تیمی رازی تبرستانی (۵۴۴-۶۰۶ق / ۱۱۵۰-۱۲۰۹)، دو جلد. نواذر المسائل.

الهداية، اثیرالدين ابهری، تصحيح نجفقلی حبیبی.

هدية العارفين أسماء المؤلفين و آثار المصنفين، اسماعیل پاشا فرزند محمدامین فرزند امیرسلیم با آوازہ اسماعیل پاشای بغدادی؛ یا اسماعیل پاشای بابانزاده (۱۸۳۹-۱۹۲۳م)، چ. وزارت معارف ترکیه، استانبول، ۱۹۵۱.

واضح، محمد فرزند محمد نسفی (د: ۶۸۷ق).